

İBİNİ HALDUN'UN EĞİTİME İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Mahmut TEZCAN

İbni Haldun (1332 - 1406), günümüzde yeniden ele alınmaya başlanan ünlü İslâm sosyologlarından biridir. Onun ekonomik görüşleri, metodolojisi, siyasal görüşleri, toplumsal değişmeye ilişkin görüşleri ve hukuksal görüşleri sosyolojik açıdan ayrı ayrı incelemelere konu olmuştur. Bu yönleriyle İ. Haldun, sosyoloji biliminin öncülerinden biridir. Biz bu yazımızda onun eğitim bilimine ilişkin görüşlerini ele almaya çalışacağız. İbni Haldun, eğitim hakkındaki görüşlerini baş yapıtı "Mukaddime" de belirtmiştir. Yeter derecede incelemelere konu olmamış eğitim anlayışının ana hatlarını burada ele alacağız. Açıklamalarımız onun Mukaddime isimli yapıtına dayanmaktadır.

Mukaddime'nin eğitime yönelik bölümlerinin gözden geçirildiğimizde İ. Haldun'un eğitim bilimine ilişkin ilgi duyduğu konular daha çok, genel eğitim, öğretim yöntemleri, çocuk eğitiminde belirgin ilkeler, öğretmenlerin nitelikleri, öğrenme, din eğitimi, bilimlerin sınıflandırılması gibi konulardır. Yazarın bu konulardaki görüşlerini aşağıdaki noktalar etrafında toplayabiliriz.

A. Eğitimin toplumsallığı :

İbni Haldun, eğitim - öğretimi toplumsal bir kurum olarak görmüştür. Eğitim, insan toplumları için gereklidir. Nitekim o bu konuda "İlim ve öğretim, insan toplumları için doğal bir durumdur" demektedir (Mukaddime II, 1970 s. 442).

B. Eğitimin özelliği :

İbni Haldun'un eğitim anlayışının bir kısmı da tıpkı bugünkü gibidir. Kişilere verilen mesleksel ve entellektüel eğiti-

min onlarda tutum değişikliğine yol açacağını belirtiyor. "Genel olarak kentlilerin göçebelere oranla anlayışlı ve kavrayışlı olmaları, öğretim hüner ve sanatının onların akıl ve fikirlerini aydınlatmış ve geliştirmiş olmasından ileri gelmektedir. Çünkü öğretim, hüner ve sanatın nefsi natıkayı geliştiren etki ve eserleri olduğunu yukarıda anlatmıştık" (Mukaddime II, s. 451)

C. Kır-Kent eğitiminde farklılaşma:

Onun zamanında da yerleşim birimlerine göre eğitimsel farklılaşma söz konusu idi. Nitekim kentlilerin göçebelere oranla sorunları karşısında daha kavrayışlı olmalarını onların eğitilmiş olmalarına bağlar.

Yukarıdaki ifadede de anlaşılacağı gibi kentlilerin eğitimden yararlanma açısından daha şanslı oldukları belirtilmektedir.

D. Eğitimde çevresel faktörlerin önemi

İbni Haldun, zamanında mevcut bazı görüşlere de karşı çıkmış ve onların yanlışlığını belirtmiştir. Örneğin Batılı Araplar, Doğulu Arapların yaradılış ve tabiatları itibarıyla daha yüksek zekâ ve yetenek sahibi olduklarına inanmakta idiler. Oysaki İbni Haldun, bu iki bölgedeki Arapların zihin gücü yönünden doğuştan hiçbir farklılığı olmadığını, farkın uygarlık düzeyinden ileri geldiğini öne sürmektedir. Ona göre ileri bir çevre, zekâyı ve aydın düşünceyi arttırır. Öğretim meslek ve zanaatındaki ilerleme, Doğu Araplarını Batılılardan farklılaştırmıştır. Bu farklılık, onların tabiatına değil, öğretimle geliştirdikleri çeşitli melekelerin kazanılmasına bağlıdır (Mukaddime, II, s. 449).

Görüldüğü gibi doğuştan gelen yeteneklerin çevresel etmenlerle işlenerek daha verimli duruma geldiğine dikkati çekmiştir.

E. Öğretmenlik mesleği

İbn Haldun öğretmenlerin ücretlerinin kendi yaşadığı zamanda yetersiz olduğunu savunmuştur. Öğretmenlerin ücret sorunu bugün bile güncelliğini korumaktadır. İman müderrisi

gibi dinsel bilgi öğreticilerine yeterli ücret verilmemesinden yakınmıştır. (Mukaddime II, 1970, s. 351. 352.) Bunlar servet sahibi olamamışlardır. Bu durum, o zaman bu nisbetlere herkesin gereksinim duymamasına bağlanıyor.

İ. Haldun, öğretmenlerin tahtaya yazarak öğretimde bulunması öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırır (Mukaddime II, s. 1970, 410) diyerek öğretmenlerin başarılı olma nitelikleri üzerinde de durmuştur.

Öğretmenliğin bir meslek ve sanat olduğu üzerinde ısrarla duruşu da önemlidir. Çünkü günümüz toplumlarının bazılarında hâlâ öğretmenliğin tam bir meslek olmadığı görüşü yaygındır. Öğretmenlerin bir öğrenim sonucu diploma alımları, öğretimin kendine özgü kavramları oluşu, öğretmenliğin meslek oluşunu gösterir (Mukaddime II, 1970, s. 443).

F. Bilimler sınıflandırması

İ. Haldun, bilimleri sınıflarken doğal ve nakli bilimler ayrımını yapar. Ona göre doğal bilimleri kişiler fikir ve akılları ile kendiliklerinden öğrenebilirler. Nakli bilimleri ise ancak onları vazedenen nakil ve rivayet ederek öğrenirler (Mukaddime II, 1970 s. 445).

Doğal bilimler kısmını hikmet ve felsefe oluşturur. İnsanlar bu bilimlerin konularını, sorunlarını, kanıtlarını inceleyip anlayabilirler.

İkinci kısım bilimler öğrenilirken akla dayanılmaz. Bunların temel dayanağı Şer'i kanıtlardır. Bu şer'i kanıtların herbiri şer'iati vaz'edenden nakil ve rivayet edilir. Bu kanıtların her biri Tanrı ve onun elçisi tarafından bize tebliğ edilmiştir. Bu bilimler tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm ve ilâhiyat gibi bizzat kendilerinin bilinmesi istenilen bilgiler.

Diğerleri, Arap dili, aritmetik ve daha başka şer'i bilgilerle, mantık gibi felsefi bilgilere yardımcı olan bilgilerdir (Mukaddime III 1970, s. 152),

İ. Haldun, bilimlerin tek, fakat her bilimin öğretim yöntemi ve kavramlarının farklılığına da dikkati çekmiştir. (Mukaddime II, 1970. s. 444)

G. Din Eğitimi

İ. Haldun, çocuklara Kur'an öğretmenin yararlarına da değinerek din eğitiminin gerekliliğine değinmiştir. O bu konuda şöyle der: "..... Çünkü Kur'an öğrenmek, çocukların kalplerinde iman ve inanca yerleşip kalmasına neden olduğundan, Müslümanlar her yerde çocuklarına Kur'an ve hadisten bazı metinleri öğretmeyi bir ödev kabul etmişlerdir. Böylece Kur'an bundan sonra öğrenilecek bilgilerde meleke edinmenin bir emeli olmuştur. Müslümanların bu yolu seçmelerinin nedeni, küçük yaşta öğretilen bilginin kalplerde yerleşip kalmasıdır. Küçük yaşta öğretilen bu bilgi bundan sonra öğretilecek olan bilgiler için bir temel oluşturur." (Mukaddime, III, 1970, s. 154)

H. Eğitilmiş Kişilerin Niteliği

İ. Haldun, eğitilmiş kimselerin secaat ve atılganlıklarının zayıf olduğuna değinerek bu durumdan yakınıyor. Bu konuda şöyle der:

"..... Küçük yaşlarından beri öğretmen ve üstatların tabiiyesinde bilim ve hüner, sanat ve din bilimleri öğrenen ve onların öğretimlerinde yetişen kimselerde dahi, bu terbiyenin onların secaat ve atılganlıklarını çok eksiltmiş olduğu görülüyor. Bu sınıf, az kalsın üzerlerine saldıranlara hiçbir araç ile karşı koyamayacak bir duruma geleceklerdi. Üstat ve uluların vakarla ve muhabbetle dolu olan meclislerinde bulunarak kıraat ve bilimler öğrenen öğrencinin durumu işte böyledir" (Mukaddime I, 1968, s. 318)

İ. Haldun yukardaki görüşleriyle, günümüzde "Hanım evladı" dediğimiz eğitilmiş, sessiz, sakin kişileri anlamaktadır. Eğitilmiş olmak, bir yerde insanları edilgen duruma getirmektedir.

Bu gözlem doğrudur. Fakat İ. Haldun'un zamanına göre düşünecek olursak, daha girişken, cesaretli, cesur kişilere de gereksinim vardı. İşte eğitilmiş kişiler bu niteliklerden yoksun olmaktadır.

I. Çocuk Eğitiminde İlkeler :

İ. Haldun, çocuk eğitiminde göz önünde bulundurulması gerekli birtakım ilkeler ileri sürmüştür. Aşağıda görüleceği gibi, bu ilkelerin çoğu bugün dahi geçerlidir.

1. Öğrenciye sert davranmanın zararlı oluşu

Haldun, özellikle küçük yaştaki öğrencilere eğitim ve öğretimde sert otoriter davranmanın zararlı olduğunu vurgulayarak çağdaş bir görüşü benimsemiştir. Sert davranışın öğrencide kötü alışkanlık yarattığına değinir. Bu tür davranışlar, öğrencinin "neşesini, iş ve çalışma sevgisini yok eder ve onları tembelleğe, korkaklığa, yalana ve kötülüğe yöneltir. Kalplerinde sakladıklarının ve düşündüklerinin tersini söylemeye alıştıırır. Bu eğitim, onları her zaman düzen ve hile yolunu seçmeye götürür. Gitgide bu durumlar onlar için âdet ve karakter durumuna gelir" (Mukaddime III, 1970, s. 160)

2. İki bilgiyi aynı anda öğretmeme

İ. Haldun, öğretimdeki yöntemlerden birisinin iki bilgiyi çocuğa aynı anda birden öğretmemek olduğunu belirtir. Çünkü ona göre böyle, yapılırsa çocuk iki bilgiyi birbiriyle karıştırır. Bu durumda kalp ve düşünce bölünmüş olduğundan her ikisini birden kavramak güçleşir. Böylece hiçbirisini kavrayamaz ve boşu boşuna yorulur (Mukaddime III, 1970 s. 177).

3. Öğretimde sıra takip etmek

İ. Haldun, öğretimde bir sıra takip edilmesini ister. Önce dil, sonra aritmetik ve daha sonra da din eğitimi verilmesi gerektiğini söyler (Mukaddime III, 1970, s. 158-159). Bu görüş de bugünkü temel eğitim programlarına uygundur. İ. Haldun, din eğitimini en son aşamaya koymuştur. Çünkü başlangıç bilgileri öğrenildikten sonra Kur'an'ın öğrenilmesinin kolaylaşacağına inanır. Oysaki, ona göre çocuklara önce Kur'an okutmak hatalıdır. Çünkü onlar anlamadıkları şeyi önceden öğrenemezler.

4. Bilgi edinmede geziler

İ. Haldun gezilerin bilgi edinmedeki önemine de değinmiş ve gezileri teşvik etmişti (Mukaddime III, 1970, s. 162, 163).

"Gezilerde bilginlerle karşılaşan öğrencilerin ufku genişler" diyor.

5. Özel dersler

Bilginlerden, üstatlardan, öğretmenlerden özel dersler alarak bilgi öğrenmenin çok yararlı ve üstün bir iş olduğunu belirtir (Mukaddime III, 1970, s. 162 - 163)

Onlardan kuram ve yöntemleri öğrenenler, çeşitli yanılma ve yanlış anlamaların önüne geçmiş olurlar.

6. Ezbercilik

İ. Haldun ezbercilığe karşı çıkmıştır. Öğrenmenin ezberle olmaması gereğine değinmiştir. Şöyle der: "... bunlar bilimde meleke sahibi olmak yolunun kitapta yazılanları ezberlemek sanırlar. Bunlar, melekenin bilimsel tartışmalar ve münazaralarla, konuları ve sorunları zihinde yerleştirmek suretiyle keşbedileceğini unuturlar." (Mukaddime II, 1970, s. 447)

"Meleke öğreniminde en yararlı usul öğrencinin birbiriyle derslerini ve bilimsel konuları çok ve derin olarak tartışması ve münazaralarda bulunmasıdır" (Mukaddime II, 1970, s. 446).

7. Öğrenmede somutluk

Haldun, öğrenmede somutluğa ve etkileşime önem vermiştir. Soyut biçimde öğrenme gerçek bir öğrenme değildir. Bu konuda şöyle diyor (Mukaddime II, 1970 s. 367)

"Hüner ve sanat ancak öğretmen vasıtasıyla öğrenilebilir.. Bir işi öğretmenden öğrenmek, göz ile görmek ve aletlerle bizzat işliyerek elde etmek, bir nesneyi rivayet ve tanımlama ile öğrenmekten daha yararlıdır. Bilgiyi işlemek suretiyle elde edilen meleke, rivayet ve tanımlama ile elde edilen bilgiden daha güçlü bir surette zihinlerde yerleşir".

8. Hafiften karmaşık bilgiye

Öğrenmede hafif ve kolay bilgiden karmaşık olana doğru bir süreç takip etmek gerektiğine değinir. (Mukaddime III, 1970, s. 149) Örneğin resim ve şekiller, kitaplarda söylenen sözlere

tekabül ederek onları basifleştirdiğini ifade eder. Sonra gözleri yazılı olanları anlamak, daha sonra bunların söz ve şekillerden sıyrılmış olarak zihinde yerleşmesi gerektiği üzerinde durur.

9. Yargılama ve Ceza

İbni Haldun, çocuğu yargılama ve cezaya çarptırmanın bir eğitimsel yöntem olduğuna değinerek bu eğitimin çocuğu korkutmaya ve itaate alıştırmaya bakımından önemine işaret etmektedir.

Fakat ona göre bu yöntem, çocuğun şecaatini (yiğitlik, yüreklilik) ve gücünü etkilemez. "İşte bundan dolayı çöllerin bir köşesine çekilerek yaşamakta olan göçebe Arapların, yargıç ve valilerin şiddetli muameleleri altında yaşayanlardan daha şecaatli olduklarını görüyoruz" (Mukaddime, 1, 1968, s. 318).

Bu husus daha önce belirtilen birinci ilkeyle çelişkili gibi görülebilir. Fakat İ. Haldun bu ilkenin öğretimde uygulanan bir yöntem olduğuna değiniyor. Fakat benimsemiyor.

10. Yineleme

Konunun birkaç kez yinelenmesi, öğrencinin öğrenimini kolaylaştırır (Mukaddime, III, 1970 s. 162-163) ve s. 145).

11. Yetenek

İ. Haldun öğrenmede yeteğin de önemine değiniyor ve "...Herkes neye yetenekli olarak yaratılmışsa onu kolayca öğrenir" diyor (Mukaddime, III, 1970, s. 153).

12. Gerekli bilgiyi vermek

İ. Haldun daha çok gerekli bilgiyi vermek gerektiği inancındadır. "Önce öğrenilmesi gerekli olanları çocuğa öğretmek gerekir" der.

Ayrıntılı ve araç niteliğindeki ikinci derecede bilgileri okutan öğretmenler bunları okutmaktaki amaçlarını öğrencilere açıklamalıdır (Mukaddime III, 1970, s. 153).

13. Müzakere

İlimlerde meleke sahibi olmak için müzakere ve ilmi münakaşalara yer verir. Derki "Meleke öğreniminde en yararlı usul, öğrencinin birbiriyle derslerini ve bilimsel konuları çok ve derin olarak müzakere etmesi ve münazaralarda bulunmasıdır" (Mukaddime, II, 1970, s. 446).

Ayrıca İbni Haldun, öğrenmede birkaç ilkeye daha değinmiştir. Örneğin, çocuğa duygularına hitap eden örnekler verilmelidir. Bir konuyu iyice öğretmeden diğerine geçmemelidir. Çocuğa öğüt yerine iyi örnekler vermelidir. Ana, baba ve öğretmen, çocuklara yasak ettikleri şeyleri yapmamalıdır. Bilgi eserlerini yazarken fazlaca kısaltılmaması gerektiği; iki bilgiyi birden öğrenmemek ve birbiriyle karıştırmamak gibi.

SONUÇ :

İbni Haldun çok yönlü bir düşünürdür. Toplumun her yönü hakkında gözlemlerde bulunmuş, düşüncelerini söylemiştir. Eğitim ve öğretim konusunda ise aslında kuramsal düşünceler geliştirmiş değildir ve genel bir kuramı yoktur. Fakat değindiği hususlar ve gözlemler, zamanına göre çok ileri sayılabilir ve daha sonra geliştirilen kuramlara ışık tutmuş olabilir. Özellikle çocuğun kişiliğine kalıtımın değil, eğitim ve toplumun törelerini, çevrenin yön vereceğini belirtmesi dikkati çekicidir. Ayrıca eğitimi bir toplumsal olgu olarak ele alışı da ilginç yanlarından birisidir. Öğretimde ileri sürdüğü ilkelerin çoğu bugün de geçerlidir. Akılcılığı ve deneyime önem verışı de onun diğer nitelikleri arasındadır. Bütün bu yönleriyle İbni Haldun, eğitim sosyolojisine belirli katkıları olan bir düşünürdür.